

Angliai tapasztalatok református szemmel

Szepsi Csombor Márton emlékének ajánlom

Beszámolómban fogván azok a magyar protestáns diákok jutnak eszembe, akik a reformáció kezdetétől Wittenbergben, Utrechtben, vagy Németföld és Németalföld más egyetemein teljesítették ki tanulmányukat. Mindegyiküket az a vágy vezérelte, hogy hazatérvén hazájuk és egyházuk javára fordítsák külföldön szerzett tapasztalataikat. Némelyek közülük a távoli Angliába is eljutottak, mint például Szepsi Csombor Márton, aki Kassán, Késmárkon, Nagybányán s Göncön töltött diákévei végeztével Telkibányán tanítóskodott, majd két évig a danzigi egyetemen tanult, s innen szállt hajóra 1618 tavaszán, hogy egyhetes hollandiai látogatás után angliai tapasztalatokkal koronázza meg vándoréveit. Májusban ért Londonba, s augusztus elején került haza, Magyarországra. Két év múlva Kassán jelent meg útirajza, az *Europica Varietas*. Egyéb nem is fejezhetné ki hívebben saját útibeszámolómlóm* szándékát, mint Szepsi Csombor Márton könyvének előjáró beszéde, különösen az alábbi részlet: „Mind ezeket pedig más végre nem kívántam, hanem csak az én tövises és kősziklás Ithakámnak, az sok hadak s háborúságok miatt pusztaságban került hazámnak, Magyarországnak, és az benne lévő tiszta életű Pénelopénak, az igaz keresztyéni Anyaszentegyháznak, ha Isten éltetne, hasznára, javára és tisztességére fordítanám.”¹ Talán ez a szándék mentségül szolgálhat arra nézve, hogy cikkem sokkal kevésbé útibeszámoló, mint inkább az angliai tapasztalatok által inspirált töprengés, vívódás református egyházunk zenei életének jelen állapotáról.

Farkas Zoltán zenetörténész a MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa, a Budapest-Kálvin téri református gyülekezet presbitere.

Anglia nemcsak a XVI–XVII. századi magyar utazó számára tűnt a lehető leg-távolabbi (úti)célnak. Ugyan mi eshetnék messzebb a mai magyar református istentiszteleti gyakorlattól, s különösképp egyházi zenéjétől, mint az anglikán? Igaz, tudjuk, hogy protestáns egyházzal van szó, melynek hitelvei több tekintetben közel állnak a kálvinizmuséihoz. Az 1536-os *Tíz artikulus* az *Ágostai hitvallás* tanait teszi magáévá, a legfontosabb liturgikus könyv, a *Common Prayer Book* szerkesztője, Cranmer canterbury érsek levelezésben állt Kálvinnal, s az 1552-ben ugyancsak ő általa összeállított *Negyvenkét artikulus* dogmatikája szerint a hit egyetlen szabálya a Biblia, a megigazulás csak hit által lehetséges, és csupán két sákramentum van: a keresztség és az úrvacsora (az utóbbi Kálvin értelmezésében).² Mindez nemcsak ismerős, de egyenesen együtt vallható egy magyar református számára. Mégis, ha a jelen istentiszteleti gyakorlatról vesszük alapul, markáns ellentétekben állíthatjuk szembe a két felekezet vonásait.

Az anglikán egyház – amint hivatalos neve (Church of England) is mutatja – az ország népességében többségi egyház, sőt államvallás, ezen státuszával együtt járó lehetőségeivel, ambíciójával, s azzal a helyzeti energiával, mely abból fakad, hogy az anglikanizmus szervesen hozzátartozik az angol öntudathoz. A magyar református egyház – jöllehet lélekszámában a második legnagyobb magyarországi felekezet – mégis kisebbségi egyház. Nemcsak (sőt nem is elsősorban) a jóval

* A LFZF egyházzene-tanszék tanulmányi kirándulásáról ld. 175. o.

¹ Idézi: Cs. Szabó László: *Shakespeare*. Esszék. Budapest 1987. 107.

² Ronchi, Sergio: *A protestantizmus*. Budapest 1991. 89.

korlátozottabb anyagi lehetőségeire gondolok, hanem mentalitására: a többségi katolikus egyház iránti – egyfajta kisebbségi komplexusból is eredeztethető – gyanakvására, amelyre már a század elején felhívta a figyelmet a protestáns értelmiség néhány tagja,³ a „mi mindig mindenről elkésünk” alaphangulatára, mely a rendszerváltás idején világosan érezhető volt, s ugyanakkor a szabad-egyházak és a szekták elszívó erejével szembeni tehetetlenségére. Pedig a nemzeti történelemben és kultúrában betöltött szerepét tekintve a magyar református egyház méltán állítható párhuzamba az anglikánnal. Ki vitatná, hogy a hazai népességnek jelenleg mindössze 20%-át alkotó reformátusság az utolsó fél évezred történelmi optikájával nézve a „legmagyarabb” felekezet? Csakhogy míg Angliában a nemzeti egyház szituációjában rejlő „helyzeti” energia képes „mozgási” energiává, életteli istentiszteleti gyakorlattá alakulni, addig Magyarországon a református történelmi öntudat a hitélet nélküli kultúrprotestantizmus vagy – a hitéletől ugyancsak távol álló – politikai protestantizmus vakvágányán vesztel, azokban a református kegyességi irányzatokban pedig, amelyek hagyományosan az élő hitre, a személyes megtérésre és a Szentlélek ihletésére teszik a hangsúlyt, sajnálatos módon szinte teljesen háttérbe szorulnak a magyar reformátusság legelevenebb korszakának, a XVI–XVII. századnak lelki és szellemi kincsei, például énekei is.

Alapvető különbség mutatkozik az anglikán és a magyar református egyház között a zenének az istentiszteleten betöltött helyét tekintve is, más szóval: az egyházi zene megbecsültsége terén. Bizonyos anglikán istentiszteleti formában a zene áll a középpontban, a református istentiszteleten az igehirdetés kap központi szerepet. Valójában azonban helytelen ez a megfogalmazás, mert mind a két esetben az Ige áll a középpontban, ám míg az anglikán *Evensong*-ban az énekelt Biblia, a zene eszközeivel megelevenedő Ige az uralkodó, addig a reformátusban a hirdetett, magyarózott Ige kapja meg ezt a szerepet. Nincs református istentisztelet igehirdetés nélkül, ellenben például a fent említett anglikán esti istentisztelet, az *Evensong* nem tartalmaz prédikációt. A bibliai szakaszokat felolvasó anglikán pap és a kórusvezető igen hasonló öltözéke is utal a liturgiai szolgálatban betöltött, egyenrangú szerepükre. Könnyű lenne a prédikáció hiányát eleve elvetni mint a református kegyességtől alapvetően idegen formát. Csakhogy a gondosan megválasztott, egymáshoz kapcsolódó, egymás üzenetét erősítő ó- és újszövetségi igeszakaszok, a teljes szövegükkel végigénekelt zoltárok, s az istentiszteleti rendbe harmonikusan beépülő két kantikum, Mária hálaéneke (Luk 1, 46–55) és Simeon hálaéneke (Luk 2, 29–32) hallatán mégis igeinek hat az istentisztelet. A különbség annyi, hogy nem kapcsolódik hozzá magyarázat, tanítás, hiszen a zene nem magyarázza, pusztán megzendíti, méltó formában megjeleníti azt. S lám, „az Ige kőszájként megáll” így is, és munkálkodik az istentiszteleten résztvevők szívében.

A fentiekhez két megjegyzés kívánkozik. Egyfelől a többszözlamban elrecitált vagy polifon földolgozásban elővezetett zoltárok szövegét a gyülekezet tagjai közül sokan a padokba helyezett zoltároskönyvekből követik, és láthatóan együtt imádkozzák a kórossal. A zoltáréneklés tehát nem lép a szép zenei feldolgozásokban való gyönyörködés tévútjára, hanem eléri legfontosabb célját: imádsággá válik. Másfelől – mint említettük – az *Evensong* csupán az egyik az anglikán istentiszteleti formák közül, s az úrvacsorai istentisztelet, mely vasárnaponként (gazdag zenével) a délelőtti főistentisztelet szerepét tölti be, de hétköznaponként is megtartják (esetleg kóruszene nélkül), minden esetben magában

³ Szabó Dezső: *A magyar protestantizmus problémája*. 1913; Simándy Pál: *A magyar kálvinizmus útja*. 1926. Idézi Bogárdi Szabó István: „Mai magyar protestantizmus”, *Protestáns Szemle* LIV. (I. új) évfolyam 1. szám, 2. o.

foglalja a prédikációt is. Ezekon az alkalmakon nagyon magvas és igei prédikációkat hallottam. Az anglikán hívő tehát nem marad hirdetett ige nélkül.

Tanulságos az istentiszteleti rend és az istentisztelet zenéje közötti kapcsolatot megvizsgálni az anglikán és a református gyakorlatban. Mint láttuk, az anglikán Evensongban meghatározott állandó szövegek, zsoltárok, kantikumok, könyörgések és refrének képviselik az istentiszteleti zene kizárólagos alapját. Csak az *Evensong* végén az *Anthem* előadásában nyílik tér a kötetlenebb, szabadon választható, de általában bibliai szövegű kompozíció előadására. Ugyanakkor ezek a látszólag igen korlátozott keretek a maguk liturgikus és szöveg szerinti szűrőjén keresztül hatalmas repertoárt képesek beengedni, sőt szerves egységbe foglalni, jóformán az európai többszólamúság kezdeteitől a kortárs termésig. Épp a XX. századi művek illusztrálják a legszemléletesebben, milyen üdvös hatása van az istentiszteleti rendnek, a liturgia szellemének a kompozícióra. A kortárs anglikán termés sem kizárólag remekművekből áll, de az angol szerzők sohasem esnek az ízléstelenség, a világias kifejezőmód vagy az aránytalanság, a terjedős fogalmazás hibájába. Ezzel szemben a mai magyar református istentiszteletnek kizárólagos zenei formája a strófikus (általában orgonával kísért) gyülekezeti ének. Bármely műzenei kompozíció, amely ezenfelül kivételes alkalmakkor a liturgiába, többnyire csak szervesen mozzanat marad, megállítja, sőt kikökkenti az istentisztelet folyamatát. A templom ezekre a percekre hangversenyteremmé válik, s a gyülekezet több-kevesebb türelemmel meghallgatja a nem is mindig méltó színvonalú „produkciót”. S minthogy nincs szöveg szerinti és a liturgia szelleme által meghatározott követelmény, valójában egyedül a kántor, a kórusvezető, vagy ami még rosszabb, a „vendégművész” ízlése, felkészültsége határozza meg, mi hangzik el a templomban. Ez a keserves szabadság vezet afféle siralmas eredményekre, hogy Händel-operaáriák, alkalmi vallásos szöveggel társított Stradella-darabok (*Se i miei sospiri!*), Bartók-egyneműkarok (az *Áldást, békességet* ürügyén), vagy akár a legérzelmesebb, leghíványabb, világi zenében fogant tételek is beszűremkedhetnek az istentisztelet rendjébe. Ezek az esetek nemcsak azért sajnálatosak, mert a felhangzó zenedarabnak az égvilágon semmi köze nincs – mondjuk – a napi igéhez, a prédikáció tanításához, s egyáltalán, az istentisztelet céljához, hanem oda nem való jellegükkel, gyakran ízléstelenségükkel kifejezetten bomlasztó elemekként hatnak. Lehet-e ennél távolabbra kerülni a kálvini zeneszemlélettől?

A gyülekezeti énektől sincs megfosztva az anglikán egyháztag. Igaz, hétköznap kevesebbszer élhet vele – helye válogatja, hogy az *Evensong* tartalmaz-e egyáltalán népéneket, s ha igen, akkor is általában csak az istentisztelet elején és végén –, vasárnap a népes gyülekezet azonban akár négyszer-ötször megszólalhat. Az általam hallott angol gyülekezetek nagyon jól éneklük újabb keletű, a magyar református énekkincs alaprétegénél sekélyesebb énekeiket. Mintha a ritkább alkalom nagyobb megbecsültséget szerezne a gyülekezet megszólalásának, amely mindig szívből jövő és erőteljes.

A szép renddel végbemenő istentisztelet lelki jótéteményei legnyilvánvalóbban talán az anglikán főistentiszteleten, az úrvacsora megünneplésében válnak nyilvánvalóvá. Mennyire létfontosságúvá válik az az apróság, hogy az úrvacsorához odatérdeplő hívő számára elegendő idő adatik a kenyér és bor vételére és az imádságban való elcsendesedésére, szemben a katolikusok nagy forgalmú áldoztatásával vagy a magyar református istentiszteletek nem mindig zavartalan „mozgó úrvacsoraszítés”-ával. Az anglikán eucharisztia formája még egy figyelemreméltó mozzanatot foglal magában. A lelkész az úrvacsorához meghív valamennyi jelenlévőt felekezetére való tekintet nélkül, ha saját egyháza szerint joga-

sult az úrvacsora vételére. A nyitottság, a keresztyén testvériség szép gesztusa a közösség élményét, az igazi ökumenére való lehetőség adja meg a résztvevőknek.

Elgondolkodásra kényszerített egy angol fiatalember mondata, aki e szavakkal búcsúzott az esti istentiszteletre igyekvő barátjától: „Enjoy the Evensong!” – „Élvezd az Evensongot!” Nem az öncélú zenei élvezet tényét leplezi le árulkodó módon ez a megjegyzés? Azt a magatartást tehát, amelyet semmiképp sem vallhat magáénak egy református hívő? Ha saját tapasztalataimra gondolok, az *enjoy* ige éppenséggel helyénvaló, csak hogy a szó magasabb értelmében: a nap megkoronázásává, legmagasztosabb, legmegrendítőbb pillanatává emelkedtek ezek az esti imaórák, s elmondhatom, hogy nem csupán zenei, hanem lelki élményekkel. Vajon mai református gyakorlatunkban megvan-e a lehetőség, hogy hétköznapjaink megkoronázása közösségi, istentiszteleti alkalom lehessen?

Az angliai tapasztalatok konkrétan hasznosítható tanulságairól is ide kívánczik néhány szó. A szolgai másolás soha nem vezetett igazán tartós eredményekhez: nyilvánvaló, hogy nekünk nem az anglikán liturgiát kell átvennünk „egy az egyben”, már csak azért sem, mert zenei képzésünk hiánya, a bentlakásos iskola-rendszeren alapuló fiú/férfikari kórusok a mai viszonyok közötti idegensége, a gyülekezetek és a lelkészek ellenállása a túlzottan „katolikus” liturgia iránt eleve reménytelenné tenne ilyen kísérletet. Ugyanakkor örvendetes, hogy az angliai példa nyomán Budapest két templomában (igaz, egy katolikus és egy evangélikus templomban) heti egyszeri rendszerességgel elkezdődtek az esti énekes istentiszteletek, vesperások, melyek magyar zenei anyaggal, gregoriánál vagy a XVI–XVII. századi protestáns graduálok énekkincsével társítják az európai egyházi műzene tételeit. Reformátusoknak is érdemes megfontolni azt a lehetőséget, amelyet például a graduálok egyszólamú zsoltározásának és a genfi zsoltároknak (joggal a leginkább reformátusnak vallott énekkincsünknek) váltakozó előadásában és napi rendszerességében rejlik. Vajon nem épp egy ilyen mindennapos esti énekes istentisztelet lehetne az egyik legfontosabb erő, mely életben tarthatná veszélyeztetett genfi zsoltárainkat? Ám talán e gyakorlati lehetőségeknél is fontosabbak az általános tanulságok. Az egyházi zene az istentiszteletben betöltött szerves funkció nélkül sivárrá válik, „tövises és kősziklás Ithaka” sorsára jut, s könnyű prédája az ízléstelenség, az értékvesztés támadásainak.

Simándy Pál 1926-ban ekképp diagnosztizálta egyházunk helyzetét: „Az új kálvinista ideológia [...] két vonal mentén érlelődik. Az egyik a művelődéstörténeti értelmű kálvinizmus szervezeten frontja; a másik a vallásos ébredés szervezett mozgalma. Az egyik a nemzeti Géniusz ősi bélyegének hordozója, de értetlenül és idegenül áll a magyar lélek legfőbb szükségével, évezredes nyavalyájával: a vallásnélküliséggel szemben. A másik frontot a felszabadult vallásos lélek örök erői mozgatják, de ez a lélek egyelőre vak egyoldalúsággal fordul el Isten azon kijelentéseitől, amik a természetben, a történelemben és a világi kultúrában revelálódtak. A két front gyűlölettel tekint egymásra...” (Simándy Pál: *A Magyar kálvinizmus útja*)⁴ Simándy helyzetelemzése jórészt ma is érvényes. A magyar reformátusság bizonyos kegyességi irányzatai az anglikán példában a Biblia elé tolokodó liturgiát s a Szentlélek munkálkodásának korlátozását látják, talán egyfajta rejtett katolizáló szándékot vélnek fölfedezni, s vallják, hogy a lelki ébredés lehet a magyar református egyház újjáéledésének egyetlen forrása. Vajon az Istentől ihletett szolgáló művészet maga nem lehet-e egy új ébredés forrása? Vallom, hogy az egyházi zene a maga helyén és a maga tiszta formájában istenélmény lehet. S ez a gondolat nemcsak Luther nézeteivel harmonizál, hanem a kétezer esztendő közös keresztyén múlt drága lelki és szellemi kincseivel is visszavezetheti zenei tekintetben oly „tövises és kősziklás” református istentiszteleti gyakorlatunkat.

⁴ Idézi Bogárdi Szabó: Id. a 3. jegyzetet.